

Далибор Велојић, *Моравска бановина 1929–1941*.
Лепосавић: Институт за српску културу, 2023, 417.

Будући да се историјом Моравске бановине у целини нико до сада није бавио, монографија др Далибора Велојића посвећена овој теми – *Моравска бановина 1929–1941*, представља значајан изузетак. Проучавањем комплексне историје овог дела територије централне Србије приказано је функционисање једне самоуправне целине од њеног оснивања 1929. године, па све до краја постојања Краљевине Југославије 1941. године. Опсежним истраживањем, аутор је покушао да обухвати све битне сегменте постојања ове области и прикаже живот у њој. Рад се састоји из увода, четири главна поглавља и закључка.

У поглављу „Географски простор, становништво и краљевска банска управа Моравске бановине“, аутор доноси податке о самом оснивању бановине, њеном географском оквиру, саобраћајним комуникацијама, изгледу управе и законских оквира у којима је деловала, као и о овлашћењима бана. Према аутору, овај простор се није суочавао са проблемима које су имали мултиетнички крајеви у новоформираној заједничкој држави, јер је био етнички и верски хомоген, са око 95% Срба православне вероисповести. Аутор даје значајне податке о самој бановини на основу којих можемо да разумемо њен положај у Краљевини Југославији – била је шеста по величини, пета по броју становника, просторно компактна са развијеним саобраћајним комуникацијама и већинским пољопривредним становништвом итд. Аутор указује да је војска била изузетно

важан фактор у развоју Моравске бановине, док се војно-цивилна сарадња остваривала кроз „развој индустрије, осавремењивање комуникација, као и подизање културног нивоа становништва“. Значај војске илустрован је организацијом аналфабетских курсева за описмењивање регрута, снабдевањем гарнизона намирницама од стране локалног становништва, реконструкцијом војних објеката, као и присуством војске у свим културним и спортским друштвима и догађајима.

Први буџети Моравске бановине, како истиче аутор, планирани су и одобрани у условима велике економске кризе која је захватила све привредне гране у Краљевини Југославији. Учени су повећање буџета након 1936. године, „као знак да се изашло из кризе“, као и далеко боље функционисање бановинских предузећа и установа, што се одразило и на повећање бановинских прихода. Тако је Моравска бановина 1940. била „шеста по оствареним приходима по буџету“ (иза ње су били само Вардарска, Зетска и Врбаска бановина). Аутор на самом крају овог поглавља приказује биографије банава Моравске бановине који су били у рангу „министра“: од њих девет, сви су били српске националности, док је према професионалној структури било осам правника и један професор књижевности.

Друго поглавље, „Политичке прилике у Моравској бановини“, даје информације о политичком значају бановине током тридесетих година, махом у контексту саобраћајних ко-

муникација и суседне Бугарску. Аутор истиче како је Бугарска кроз цео међуратни период тежила ревизији и повратку изгубљених територија, што је допринело деловању терористичких организација на њеној територији (ВМРО) и непосредном угрожавању југословенских граница на сектору Вардарске и Моравске бановине. Према мишљењу аутора, власти Краљевине Југославије тежиле су формирању јаког војног центра у јужном и источном делу земље и изради војних планова за „источни фронт“, заснованих на превентивном упаду у Бугарску, уз „угрожавања Софије“. Појавом Италије као опасног суседа, како аутор наводи, „источни фронт“ је постао секундаран у плановима за одбрану државних граница, док су нови приоритети били сређивање прилика на западу, „али и северу, према Мађарској“.

Аутор доноси податке о првим изборима после завођења личног режима краља Александра Карађорђевића, на којима је излазност гласача била ниска. Ипак, у поређењу са осталим крајевима земље, највећа излазност забележена је у Моравској бановини (79,64%), што је био доказ „поузданости бирачког тела“ и да „владајућа опција на територији Моравске бановине има своје упориште и сигурно гласачко тело“. Тренд подршке режимској листи настављен је и на изборима 1935. године, на којима је листа Богољуба Јевтића освајала између 70 и 99% гласова на простору Моравске бановине, док је 1938. године владајућа партија доживела пад (54,1%). Значајни су ауторови подаци о деловању Комунистичке партије Југославије (КПЈ) на простору Моравске бановине, која је после из-

бора 1920. у Нишу формирала власт у трајању од неколико месеци, док је своје пропагандно деловање у илегалли усмерила ка војсци, радништву и школској популацији.

У трећем поглављу, „Привреда Моравске бановине“, аутор приказује демографски профил становништва чија се апсолутна већина бавила пољопривредом (85,81%). Економска криза у Југославији 30-тих година највише је погодила сеоско становништво, што се огледало кроз велику нерентабилност домаћинства, високе производне трошкове и слабији квалитет производа. Према мишљењу аутора, „око 80% дугова је отпадало на приватни капиталистички сектор и државна интервенција је била неопходна“. Влада Краљевине Југославије покушала је 1936. године да уреди питање сељачких дугова, али без успеха, јер Уредбом о ликвидацији сељачких дугова половина дуга није била отписана, „а уз дату камату, износ је достигао величину дуга“. Аутор доноси податке према којима је од укупне површине под ораницама на житарице отпадало 92%, и то највише на пшеницу и кукуруз. На простору Моравске бановине били су развијени сточарство и воћарство, а посебно виноградарство: према роду грозња и производњи вина Моравска бановина је надмашила неке бановине које су по броју винограда биле испред ње (Дунавска, Приморска, Савска и Дравска).

Због претежно аграрног карактера, овај простор је одликовала слабије развијена индустрија и то, углавном, прехрамбеног типа. Током 1938. године на подручју Моравске бановине било је 169 фабрика, што је чи-

нило 3,97% од укупног броја фабрика у Југославији, а „производња је задовољавала пре свега тржиште Бановине“. Најзначајније место у индустрији Моравске бановине имало је рударство, првенствено Бор, који је по производњи бакарне руде „заузимао прво место у Европи“. Поред тога, аутор је утврдио да су услови радника били далеко гори него у Европи, нарочито по питању стамбених услова и висина дневница. Мрежа комуникација била је условљена војно-стратешким факторима, превасходно близином бугарске границе и значајем долина Мораве и Вардара. Према ауторовом мишљењу, чињени су интензивни напори на осавремењавању железничког и друмског саобраћаја, па су „по км урађени путева једино Савска и Дунавска бановина предњачиле у односу на Моравску бановину“. Аутор доноси податке о туризму на овом простору где је број, махом бањских туриста, износио „годишње између 60–70 хиљада“. Према његовим истраживањима, помак у дефинисању туризма као привредне гране у Моравској бановини „свакако је представљало увођење професије туристичког водича уз образовање стручних курсева“.

Четврто поглавље, „Просветне, културне и здравствене прилике у Моравској бановини“, представља преглед општег стања у култури и просвети на простору Краљевине Југославије у којој је, према попису из 1931. године, било „37,7% писмених“. Један од важних сегмената у процесу модернизације друштва било је и подизање културног нивоа становништва посредством алфабетских курсева, домаћичких курсева и школа. Иако је у описмењавање уложено мање средстава него пре

економске кризе, ангажовањем цивилних и војних власти обезбеђен је „плански рад предвиђен програмом прописаним од стране Министарства просвете“ кроз отварање нових школа, повећање броја наставника итд. Пошто су гимназије образовале будућу интелектуалну и чиновничку елиту, аутор наводи примере строге контроле ученика у слободно време, због чега је тако ђацима краљевачке гимназије био „забрањен одлазак у биоскоп или на ваншколске приредбе без писмене дозволе разредног старешине или директора“.

Организације патриотског и хуманитарног карактера имале су задатак да преко спорта, приредби и курсева пропагирају интегрално југословенство. Аутор пружа на увид ток експанзије спорта који је држава подржавала првенствено „због тзв. милитаризације физичке културе“, а с обзиром да је у првим годинама након Првог светског рата готово „30% регрута било неспособно“. Аутор истиче како је до 1937. године на целој територији Моравске бановине спроведена организација обавезног телесног васпитања. Велика заинтересованост на територији Моравске бановине владала је за ваздухопловне спортове, једриличарство, стрељаштво, трке коња, док је, према аутору, убедљиво најпопуларнији спорт био фудбал и њега је држава субвенционисала.

Простор Моравске бановине карактерисао је низак ниво хигијене због недовољне просвећености и слабе исхране, а аутор истиче да је „на квалитет исхране утицао пре културни ниво, него материјално стање“. Лоши услови живота и недовољна здравствена култура допринели су порасту заразних

болести, нарочито туберкулозе, од које је „умирало око 14% оболелих“: у Моравској бановини тај број достигао је и 20%, док је посебно велика смртност владала „код мале деце до три године од 25%“. Описујући настојања власти да на читавој територији Моравске бановине успостави мрежу здравствених и хигијенских установа, Велојић указује на недостатак лекара и хирурга који је ометао реализацију тих планова.

Аутор је консултовао релевантну литературу која се дотицала простора и периода којим се бави ова књига, а исцрпно су коришћене збирке архивских докумената, статистич-

ки годишњаца и штампа, од које се по значају издвајају локални листови. Архивска грађа, пошто су углавном истраживани локални архиви, представља прворазредан извор информација за историју Моравске бановине. Ауторов стил писања је језгровит, прецизан, неоптерећен тешком терминологијом, што умногоме олакшава кретање кроз мноштво података везаних за наведену тему. Ова монографија представља незаобилазно полазно штиво за истраживање прилика у централној Србији у периоду између два светска рата.

Синиша ТАДИЋ

Борис Томанић, *Преокрет: Југославија и Бугарска у завршној фази Другог светског рата 1943/1944 – 1945/1946*. Београд: Catena mundi, Институт за савремену историју, 2023, 523.

Књига др Бориса Томанића *Преокрет: Југославија и Бугарска у завршној фази Другог светског рата 1943/1944 – 1945/1946*, представља измењен и допуњен део његове докторске дисертације „Југославија и Бугарска 1941–1945: Између сукоба и савеза“, одбрањене 2022. на Филозофском факултету у Београду. Ова књига заснована је на грађи похрањеној у домаћим архивима, као и у архивима Бугарске и Северне Македоније. Поред тога, аутор је користио објављене изворе и релевантну литературу. Тема књиге су односи Југославије и Бугарске у периоду који је хронолошки омеђен, с једне стране, 1943. годином, у којој се дешавају немачки порази на Источном фронту и у Африци и у којој долази до капитулације Италије и, са друге стране, 1946. годином, током које је на Париској мировној конференцији и формално стављена тачка на сукобе из Дру-

гог светског рата. У наведеном периоду Југославија и Бугарска су прешле пут од непријатеља до савезника. Садржај књиге чине предговор, увод, две целине подељене на поглавља, закључак и списак коришћених извора и литературе.

У предговору, Томанић је изложио тему књиге и навео архивске установе и фондове на чијој је грађи базирао своја истраживања. Након прегледа коришћених објављених извора и литературе, аутор је представио и структуру књиге.

Уводни део садржи краћи историјат српско-бугарских односа од почетка 19. века до почетка Другог светског рата, уз нагласак на кључне догађаје у њиховом развоју. Више пажње у овом сегменту посвећено је бугарској окупацији југословенске територије у периоду 1941–1944. На крају, укратко је описан историјат односа између Комунистич-